

**Debreceni Egyetem
Bölcsészettudományi Kar**

**Multidiszciplináris Bölcsészettudományok
Doktori Iskola
Nevelés- és Művelődéstudományi Doktori
Program**

Dr. Koncz Gábor

**A közművelődés gazdasági kutatásának
kezdetei Magyarországon, 1974 és 1989
között**

PhD-értekezés tézisei

Debrecen, 2004.

a) Az értekezés célkitűzése, a téma körülhatárolása

Hazánkban, az 1960-as évektől bontakoztak ki viták a kultúra, művelődés, közművelődés finanszírozásáról, gazdasági összefüggéseiről. Ezeket az akkori, új gazdasági mechanizmus lehetséges, majd tényleges hatása motiválta. A kulturális korszakváltás *lehetőségét* érzékelve, az 1970-es évek közepén, elkezdődtek a szisztematikus, tudományos igényű művelődés-gazdaságtani kutatások. A széleskörű hazai és nemzetközi szakirodalom elemzéssel, az alapfogalmak értelmezésével, a művelődés iránti közgazdasági nézőpontú érdeklődés okainak feltárásával indult ez a munka.

Disszertációmban a hazai közművelődés gazdasági nézőpontú, szisztematikus tudományos kutatásának kezdeteit, az 1974 és 1989 közötti időszakot, ennek jellemző szakirodalmát és az empirikus elemzések egy részét foglaltam össze; vázlatos kitekintést adva az 1990-es évekre is. Dolgozatom alapvetően elmélettörténeti és elemző statisztikai jellegű.

Célkitűzésem az volt, hogy a közművelődés gazdasági szemléletű kutatása iránti érdeklődés okainak áttekintése után elemezzem a vizsgált időszakra jellemző kultúraelméleti vitákat; a nemzetközi szakirodalom feldolgozása alapján vázoljam a fejlődés kulturális dimenziójával kapcsolatos nézeteket; továbbá értelmezzem a kultúra tágabb és szűkebb fogalmát; ezek összefüggéseit és a kulturális szféra kategóriát.

Feladatomban tekintettem azt is, hogy bemutassam, elemezzem a közművelődés gazdasági kutatásának dimenzióit; meghatározzam a művelődés-gazdaságtan tárgyát; áttekintsem a közgazdasági elméletek és a kulturális szféra viszonyát, valamint a korszak elméleti művelődés-gazdaságtani kutatási irányait.

Az empirikus kutatások terén az volt az egyik célom, hogy a heterogén és heteronóm statisztikák és a különböző elemzések feldolgozásával bemutassam a magyarországi kultúrafinanszírozás makrogazdasági tendenciáit. További célkitűzésem a mai finanszírozási szerkezet leírása, a sémák kidolgozása; a civil és nonprofit szektor fogalmi tisztázása, a művelődési otthonok komplex, tehát politológiai, statisztikai, gazdasági szempontú elemzése, a tendenciák bemutatása volt.

A feltártakból következő, újabb kutatási feladatokat is megfogalmaztam.

b) Az alkalmazott módszerek vázolósa

A hazai és külföldi szakirodalom, valamint dokumentumok elemzésére és összefoglalására törekedtem. Statisztikai forrásokat gyűjtöttem össze, rendszereztem. Az elemzések során az általános statisztika módszereit, az idősoros dinamikus és a szerkezeti összehasonlítást alkalmaztam. Mindezekből elméleti következtetéseket vontam le, illetve számszerűsített tendenciákat és szerkezeti változásokat mutattam be.

c) Az eredmények tézisszerű felsorolása

A disszertáció első fejezetében a megközelítési lehetőségeket és a kultúra, a művelődés fogalmával kapcsolatos nézeteket elemeztem; vizsgáltam a kultúra tágabb és szűkebb fogalmát, meghatároztam a kulturális szféra kategóriát. Bemutattam, hogy akkor (az 1970-es és 1980-as években) hogyan vetődött fel a közművelődés mint gazdasági probléma.

A második világháború után, a művelődési folyamatokhoz és feltételekhez kapcsolódó közgazdasági, tervezői érdeklődés *közvetlen oka a munkaerő szerkezet megváltozása volt.* Ettől eltérő gyökerű ok a művelődési intézmények (az ismeretközvetítő rendszerek) napi gazdasági, *finanszírozási problémája* volt. Ezek mögött a mélyebb, az *alapvető ok* a tudatosságra törekvő társadalom irányítás (az állami beavatkozás) *dilemmájára vezethető vissza.* Az *iparilag fejlett országokban*, a második világháború utáni helyreállítási periódust követő gazdasági növekedés, az életszínvonal javítása nem volt folytatható csupán a hagyományos termelési tényezőkre (föld; egyszerű fizikai munka; anyagi javakban megtestesülő tőke) alapozva. *A fejlődő országokban* az elmaradottság és fejlettség közötti mélyülő szakadék nem volt áthidalható a „szellemi infrastruktúra” megteremtése nélkül. Felmerült tehát a kérdés, *kell-e valamit tennie a központi (gazdasági és politikai) vezetésnek ahhoz, hogy dinamikus összhang alakuljon ki a gazdasági fejlődés és a műveltségi-kulturális szint között. Mégpedig úgy, hogy a tanulás, művelődés, ismeretszerzés a gazdasági növekedés szerves tényezője legyen.* Az alapvető *oktatás-gazdaságtani* munkák *szemlélete* arra utalt, hogy nemcsak a szakképzettséget, hanem tágabban a műveltséget, tájékozottságot tekintették növekedési tényezőnek, noha ezek gazdasági hatását nem tudták mérni.

A közművelődés gazdasági összefüggéseinek kutatását a következő okok motiválták: *az 1970-es, 1980-as években:* 1.) A gazdasági és a társadalmi struktúra változásai. 2.) A két világrendszer akkori küzdelmének kulturális összefüggései. 3.) Az akkori döntési alternatíva és kényszer. 4.) A tudomány és a tudományos kutatás belső fejlődése. 5.) A tervezés fejlődése. *Az 1990-es évektől továbbá:* 6.) Az oktatás diverzifikálódása. 7.) A civil szerveződések szerepének növekedése és a nonprofit szektor kialakulása. 8.) A közép-kelet-európai rendszerváltás és a négy szektoros gazdaság kialakulása. 9.) A globalizáció és a lokalizáció tendenciái. 10.) A szegénység és művelődés, illetve a jólét és művelődés összefüggései.

Az elemzett időszakban nehezen megoldható probléma volt a kultúrával, a művelődéssel, a közművelődéssel kapcsolatos filozófiai, kultúra elméleti fogalmak gazdasági operacionalizálása. A tágabb és a szűkebb kultúra fogalomról folyó vitákkal egyidőben az iskolák, művelődési otthonok, színházak és mozik dolgozói akkor a fizikai nehézségekkel és az irracionális szabályozással küszködtek. *Az 1980-as évek közepén már bizonyítottuk, hogy a fizikai elhasználtság és a szabályozás problémája szorosan összefüggött az elméleti ellentmondásokkal. A fogalmak értelmezése és a korszak művelődési viszonyainak és folyamatainak megítélése* (egyáltalán: a problémák meglátása) szoros összefüggésben volt.

A fogalmak egyik értelmezési lehetősége filozófiai, teoretikus jellegű. Ennek során mint lételméleti probléma merült fel a társadalom, a kultúra, az életmód összefüggéseinek kérdése. *A másik* etnográfiai, antropológiai jellegű: ebben az esetben az empirikus kutatási adatok értelmezése és értékelése, illetve a tapasztalatok elméleti általánosítása kérdéskörében vetődött fel a kultúra problémája. *A harmadik* megközelítés során az volt a kérdés, a pénzügyi, statisztikai adatgyűjtések során mit tekintsenek kultúrának. *E megközelítés lényegesen eltért a két előzőtől, nemcsak az absztrakció más szintje, hanem az állásfoglalás közvetlen gyakorlati következményei miatt is.*

Az 1970-es, 1980-as évek folyamán az alábbiak *motiválták a hazai kultúraelméleti viták kibontakozását:* A gazdasági növekedés társadalmi forrásainak keresése; a társadalmi fejlődés okainak kutatása. *Tehát:* megrendült a hit a gazdaságcentrikus növekedésben, s így a társadalmi összetevők, magyarázatok keresése vezetett el a kultúra problémáihoz.

Eleinte burkolt, majd egyre nyíltabb tudományos küzdelem kezdődött a lét és tudat, az alap és a felépítmény mechanikus, sztálinista értelmezése ellen. Tehát: a teleologikus emberi munka társadalomszervezési következményeinek felismerése más megközelítést igényelt. A technikai és szervezési modernizációs törekvések. Tehát: a társadalmi újratermelés részrendszerei közötti interdependencia felismerése és „a konkrét dialektikájának”, a hierarchia empirikusan megragadható kutatása. A világra vonatkozó tudás rohamos bővülése és egyes rétegek tudásának hiányai. Tehát: a művelődési egyenlőtlenségek felfedezése. Az anyagi fogyasztás szerepének növekedése. Tehát: az elidegenedés és ezzel együtt az értékelt fogyasztás problémája. Az új kommunikációs technikák megjelenése. Tehát: a szellemi termelés nagyipari jellegűvé és globálissá válása. Az aufklérista, szocialista népművelés válsága. Tehát: a rétegzett, tagolt társadalom és ezzel együtt a szellemi választás tényének és lehetőségének felismerése.

Az akkori kultúraelméleti megfontolásokat és a gazdasági elemzési lehetőségeket, vagyis a tágabb és a szűkebb kultúra fogalmat kellett összekapcsolni. Ez utóbbin belül: az alap és felépítmény, az anyagi és szellemi termelés, a produktív és improduktív munka ellentéteinek csapdájából kifelé tekintve egy másik csapda reális veszélyeivel kellett megküzdeni. A mindent megmérni akaró, az összefüggéseket legalább sztochasztikusan, ám mindenképpen számokra alapozva igazolni kényszerítő, akkor uralkodó gazdasági nézetek és elvárások ugyancsak beszorító jellegűek voltak. Az elméletileg megalapozott, újabb megközelítéshez az UNESCO munkákhoz való kapcsolódás lehetősége, másrészt az 1980-as évek irodalma adta meg a kulcsot. A gazdasági elemzéseket végzők körében konszenzus alakult ki abban, hogy megegyezésre kell jutni egy olyan kultúrafogalom használatában, amely alkalmas a statisztikailag is mérhető, gazdaságilag elemezhető kulturális területek „lefedésére”.

A kultúraelméleti viták, a közgazdasági és szociológiai szempontok együttes elemzésével arra a következtetésre jutottam, hogy az ember társadalmi életének bővített újratermelése az integrálódási, adaptálódási és munkavégző képesség megújításával kezdődik. Ennek szükséges, de nem elégséges feltétele az anyagi javak termelése és az anyagi jellegű fogyasztási igények kielégítése. Bár a nemzetközi és a hazai szakirodalomban a kultúra és kulturálódás fogalmának számos definíciója van, kétségtelen, hogy a meghatározások egy

csoportja a társadalmi lét újratermelésének nem anyagi, nem gazdasági dimenziójához kapcsolódik. *A kulturális szféra fogalma* az alábbiakat foglalja magában: a tudás megőrzésének, termelésének, elosztásának és fogyasztásának speciális szervezet- avagy *intézményrendszerét*; ezen intézményrendszer elsődleges *tevékenységeit* és az ezek nyomán létrejövő *produktumokat és produciókat* (kulturális cikkek és szolgáltatások); az intézmény- és tevékenységrendszer közvetlen, erre irányuló *társadalmi szabályozását*; az előzőek által együttesen meghatározott *kulturális viszonyokat és folyamatokat*.

A kultúra (tágabb értelmezésében) viszony fogalom és ugyanakkor a viszonyoknak *viselkedésben*, életmódban, társadalmi folyamatokban, továbbá az ezeket hordozó, kifejező, megjelenítő *tárgyakban, szolgáltatásokban és szervezetekben* (intézményekben) való manifesztálódását jelenti. *A kultúra az ember viszonya önmagához* és ebben a rá jellemző, másoktól eltérő magatartásban (cselekvésben, szokásokban), használt tárgyakban és igénybe vett illetve gyakorolt szolgáltatásokban (tevékenységekben) való kifejeződése. *A kultúra az ember viszonya a másik emberhez* és ennek a fentiek szerinti manifesztálódása. Továbbá *a kultúra az ember viszonya a természethez; a tárgyi környezethez; a már kialakult és alakuló társadalmi szokásokhoz*. Végül *a kultúra az ember viszonya a jelszerű objektívációkhoz*, ezek fizikai és szolgáltatási megjelenéséhez, az őrző, termelő, szolgáltató intézményeihez. *Ezek intézményesülésével alakultak ki a szűkebb kultúra rendszerei*: a tudomány, az oktatás, a művészetek, a tömegkommunikáció, a közművelődés, az elektro-kultúra intézményei és tevékenységei. *A kulturális szféra fogalom* a társadalmi lét, *a tágabb kultúra intézményesült dimenziója*: az információk, a tudás, az ismeretek, a szellemi termékek megőrzésének, alkotásának (termelésének) terjesztésének (elosztásának) és befogadásának (fogyasztásának) speciális, az anyagi termeléstől részben elkülönült intézmény- és tevékenységrendszerét, a velük kapcsolatos irányítást és társadalmi folyamatokat jelenti.

A kultúra és a gazdaság elvi összefüggései, a modernizáció alapvető jellemzői a következők: a gazdaság a tágabb kultúra része. A gazdaság globálisan meghatározott, ám a lokális tágabb kultúrában működik. Rövidtávon a gazdaságtól függ a szűkebb kultúra, tehát az imént tárgyalt kulturális szféra finanszírozása, működése. Hosszabb távon a gazdaságot és a tágabb kultúrát a szűkebb kultúra határozza meg.

*A második fejezetben a közművelődés gazdasági kutatásának akkori elméleti dimenzióit tekintetem át. Kutatásaink négy fő szerkezeti elem köré rendeződtek: 1.) a művelődés közgazdasági kérdéseinek elméleti, módszertani elemzése; 2.) a hazai tényfeltárás; 3.) a nemzetközi összehasonlítás; 4.) a kulturális előrejelzések és tervezés metodológiája. A tágabb értelemben vett művelődés-gazdaságtan tárgya a művelődési, avagy kulturális szféra közgazdasági összefüggéseinek vizsgálata. Szűkebb értelemben az oktatáson és tudományos kutatáson kívüli művelődés (a szűkebb kulturális szféra) intézményeit, produktumait, szabályozását és a kapcsolódó társadalmi folyamatokat vizsgáltuk; *nem egyiket vagy másikat, hanem ezeket együtt és kölcsönhatásukban. A művelődés-gazdaságtan vizsgálja:* a művelődésre fordított és fordítható közösségi és lakossági források mértékét, felhasználási mechanizmusát és a befolyásoló gazdasági érdekrendszert; a kulturális javak és szolgáltatások létrehozásában, megőrzésében részt vevő vállalatok, intézmények, intézetek és szervek gazdálkodását; a művelődési intézmények működését meghatározó gazdaságelméleti nézeteket; a művelődési folyamatokat meghatározó gazdasági törvényszerűségeket. A művelődés-gazdaságtani kutatások tehát felölelik a kulturális javak termelésének, elosztásának és fogyasztásának gazdasági kérdéseit; a közgazdasági elméletek és az ágazati gazdaságtanok elméleti és módszertani ismereteinek alkalmazását a művelődési folyamatok elemzése, tervezése és igazgatása terén; az egyes közösségek, családok művelődési formáinak, szokásainak, művelődési lehetőségeinek gazdasági vetületeit.*

A művelődés-gazdaságtan többszörösen határterület. A kultúratudományok és a közgazdaságtudomány összekapcsolását kísérli meg; tehát funkcionális gazdaságtan, hiszen általános elméleti következtetések levonására törekszik. Ugyanakkor ágazati gazdaságtan, hiszen a kulturális ágazat (mint intézményrendszer) működési mechanizmusaival, törvényszerűségeivel foglalkozik; üzemgazdaságtan, hiszen egy-egy kulturális alágazathoz és szakágazathoz tartozó intézménytípus (pl. színház, művelődési ház, könyvtár) működésének specifikumait vizsgálja.

A nemzetközi szakirodalomban többen *kultúra-gazdaságtan* megnevezéssel egy olyan társadalom-gazdaságtannal, fejlődés elmélettel foglalkoztak, amely a társadalmi lét kulturális dimenziójára helyezte a hangsúlyt. Mások a kultúra-gazdaságtan fogalmat leszűkítetten,

a művészetek gazdasági összefüggéseire vagy még szűkebben a művészetek produktumainak, produkcióinak közgazdasági kategóriákkal való értelmezésére használják.

A művelődés közgazdasági összefüggéseinek akkori elmélettörténeti gyökereit keresve, a klasszikus polgári politikai gazdaságtantól az infrastruktúra, fogyasztás és a kulturális ipar elméletekig terjedt az áttekintés. A közgazdasági elméletek modellek, tehát a valóság csak azon dimenziójának leképzésére képesek, amelyek paramétereit eleve felvették, illetve egyáltalán felvehették. A művelődés közgazdasági (pontosabban: közgazdasági) értelmezése szoros összefüggésben volt *a produktív és improduktív munka értelmezésével* és az ebből levezetett gazdaságpolitikai következtetésekkel.

A művelődést, mint speciális közgazdasági problémát azok vetették fel, akik a növekedés magyarázatával, a fejlődés lehetséges meggyorsításával foglalkoztak. Az elmélettörténeti irányultság lényege: *az extenzív típusú gazdasági fejlődésről az intenzívre való átmenettel egyre hangsúlyosabbá vált a közvetlen, anyagi termelésen kívüli tényezők fejlődési, növekedési szerepe.* Az elméleti következtetés: ahogyan az infrastruktúra egészének relatív elmaradottsága fékezte a gazdasági növekedést és az életszínvonal emelkedését, úgy a művelődési feltételrendszer relatív elmaradottsága fékezte és behatárolta a társadalmi fejlődést és a gazdasági növekedést is. *A kulturális szféra akkor került igazán a közgazdasági érdeklődés előterébe, amikor a termelési mód technikai és szervezeti dimenziójában olyan változások kezdődtek el, amelyek során szervesen és egymás hatását felerősítve fonódott össze az anyagi és szellemi termelés, amikor az eltérő szervezési elvű információs rendszerek összekapcsolódtak.*

A közművelődés gazdasági elemzését kétségtelenül motiválta az a tény, hogy az oktatás kilépett az iskolarendszer falai közül. A felnőttoktatás, permanens képzés stb. követelménye feladatokat támasztott a tömegkommunikációs intézményekkel, könyvtárakkal, művelődési otthonokkal szemben is. Az ilyen vizsgálatok mögötti lényegesebb ok azonban az volt, hogy az „emberi tényező” nemcsak az egészségügy, az oktatás vagy általában a szolgáltatások fejlesztését kívánta meg, de az oktatáson kívüli művelődési lehetőségek biztosítását is. *Az iskolán kívüli művészeti és közművelődési feltételrendszer belső fejlődése is megkövetelte az átfogó közgazdasági elemzést, hiszen*

az ismeretközvetítés speciális intézményei (a rádió, televízió, sajtó, könyvtárak, művelődési otthonok) *együttesen valóságosan nagyipari jellegűvé váltak*. A gazdasági összefüggéseknek csak az egyik csoportja az, hogy sok pénzbe kerültek, menedzselést, tervezést kívántak. Legalább ennyire fontosak voltak a finanszírozás forrásaihoz, a produktumok társadalmi elosztásához (a hozzájutáshoz és befogadáshoz) kötődő gazdasági kérdések.

Az akkori szocialista országok és hazánk szakirodalmában *a visszatérő kérdéskörök az alábbiak voltak*: a kulturális intézmények tevékenységének gazdasági értékelése; a kulturális szféra termelő vagy fogyasztó jellege; a maradék elvű tervezés és finanszírozás elleni küzdelem, az újraelosztási arányok megváltoztatására való törekvés; a finanszírozás szabályozási és működési mechanizmusának vizsgálata; a gazdaságilag megragadható és mérhető tervezési normák kidolgozására való törekvés; a kulturális cikkek és szolgáltatások fogyasztásának problémái. A közművelődés gazdasági kutatása során többek között azt a kérdést akartuk megválaszolni, hogy a szocializmusban ténylegesen ki és hogyan finanszírozta a kultúrát; mik voltak a makro-gazdaságtani tendenciák; a források és célok szerinti dinamikák ill. arányok. Milyen volt a kulturális szféra mint egész mérete, helye és szerepe? Milyen volt az egyes alágazatok, szakágazatok mérete, helye és szerepe a társadalmi újratermelésben? Milyen követelményeket támasztott a modernizáció a kulturális szférával, és mit jelentett e területen?

A művelődés-gazdaságtan *különös* (a tágabb és szűkebb kultúra-fogalom és a gazdaság összefüggéseit elemző) és *specifikus* (az intézményeket és tevékenységeket elemző) szakirodalma *nem* az emberi tőke koncepció és az oktatás-gazdaságtan közvetlen folytatásaként alakult ki. A művészeti és közművelődési intézmények konkrét anyagi gondjainak feltárása, illetve a kulturális ipar megjelenése motiválta az ilyen kutatásokat. A feltárás és az eredmények értelmezése (az akkori szocialista országokban) visszavezetett az akut politikai gazdaságtani kérdésekhez: a produktív és improduktív munka, illetve az alap és felépítmény problémájához. *A nyugati szerzők általában nem* foglalkoztak a kultúra definiálási problémáival, hanem egy-egy művelődési intézménytípus működésének és fejlesztésének (vagy egy-egy termék termelésének) konkrét gazdasági összefüggéseit vizsgálták. *Elvált tehát a*

társadalomelméleti megközelítés és a konkrét üzem- vagy ágazati gazdaságtani vizsgálat. A szocialista országokban a művelődés-gazdaságtani kutatásokra jellemző volt, hogy kultúraelméleti fejtegetésekből indultak ki, ezt igyekeztek összekapcsolni a művelődési intézményrendszer gazdasági vizsgálataival. A kelet-európai történelmi meghatározottság nyilvánult meg itt is: a gyakorlati és elméleti beszorítottság miatt csak az általánosan keresztül lehetett a konkrétéhoz eljutni.

Az elemzett korszakban a tanulmányok központi témája egyrészt a *közösségi finanszírozás szükségességének hangsúlyozása*, az optimális finanszírozás elveinek és metodológiájának keresése volt. Másrészt a többcsatornás finanszírozás kidolgozási igénye került előtérbe. *Akkor egy új információs, kommunikációs (és ennek következményeként termelési, érintkezési) forradalom árnyékába kerültünk, ám itthon még egy korábbi ipari forradalomra jellemző problémákkal küszködtünk.*

A kapitalizmusban a definiált kulturális javak egyrészt mint nem áru jellegű használati értékek jelentek meg, másrészt viszont ezek termelési folyamatát is mindinkább maga alá gyűrte a tőkés termelés logikája. Ahol a kulturális javakat létrehozók *alkotói* érdekrendszere nem tudott megküzdeni a tőkés *termelés* piaci racionalitásával, ott és akkor a kulturális javak mint közösségi, állami, mecénási támogatásra szoruló (és erre igényt is tartó), különleges árukként jelentek meg. A produktum egyedisége, autonomitása, a termelés és a fogyasztás rendszeres egybeesése *nem* tette lehetővé a tömegtermelést. Ezért a növekvő fajlagos ráfordítások törvénye érvényesült, s ez az esetek egy jelentős részében kizárta a profit elvű gazdasági racionalitás tényeresét és uralmát.

A kulturális javak és szolgáltatások tömegtermelésével a tőkés termelés racionalitása és uralma a társadalmi újratermelés szűkebb kulturális szférájára is kiterjedt. A kulturális javak a szó szoros értelmében áruvá váltak. Miközben a kulturális termelésben és fogyasztásban a tömegtermelés logikája vált meghatározóvá, a produktumok lényegét létrehozó alkotói tevékenységek egy része az archaikus gazdasági szférában rekedt.

A kulturális javak tömegtermelésével megkezdődött az anyagi és szellemi javak termelésének és forgalmazásának összefonódása. A társadalmi újratermelésben megnövekedett és lényegessé vált a kulturális szféra szerepe. Szerepének változásával együtt méretében is bővült, tehát

nemzetgazdasági jelentősége is növekedett. Az anyagi termelés technikai eredményei új művészeti kifejezési lehetőségeket és új (egyben tömeges) művelődési, elsajátítási formákat hoztak létre. A szellemi termelés eredményei viszont éppen a tömegtermelés szisztémáján keresztül gyorsan és közvetlenül felhasználhatóvá váltak az anyagi javak termelésében. Tehát *magának az ipari rendszernek a logikája az, amely kikényszerítette az emberi adottságok gyors és mind teljesebb kiművelését és a kulturális ipar, majd ezen keresztül az anyagi termelés szolgálatába állítását.* Ennek során arra a következtetésre juthatunk, hogy az empiriára még leképezhető legátfogóbb kategória e tekintetben nem a társadalmi újratermelés kulturális szférája, hanem *információs szférája* lesz. Tehát *egyrészt* minden tevékenységnek van egy információs dimenziója. *Másrészt* a társadalmi újratermelés anyagi, gazdasági szférájában is egyre nagyobb az információ megőrzésére, termelésére irányuló speciális tevékenység. *Harmadrészt* a társadalmi újratermelésben mindinkább bővül az információval foglalkozó intézmények, szervezetek, emberek köre. *A bővülés újabb iránya a kultúra-gazdaságtan kialakulása lehet, amely a tágabb kultúra fogalomra építve, a társadalmi lét teljes újratermelését teszi vizsgálatá tárgyává; s ezen belül szán kitüntetett jelentőséget a szűkebb kulturális szféra intézményeinek, produktumainak és szolgáltatásainak.*

A harmadik fejezetben összefoglalt empirikus statisztikai és szerkezeti elemzések a hazai irodalomban újak. A korszak makro-gazdasági kultúra finanszírozási tendenciáinak statisztikai elemzéséhez (nagyon aprólékos munkával) módszertani megfontolásokat kellett kialakítani. Rendkívül heterogén és heteronóm statisztikai forrásokból lehetett összegyűjteni, rendszerezni az adatokat. Ki kellett szűrni a módszertani változásokból és a szerkezeti átcsoportosításokból fakadó mennyiségi eltéréseket. *Ezt követően végeztem el a dinamikus és szakágazati illetve szerkezeti elemzéseket.*

1948-tól az 1980-as évek közepéig, a szocialista ideológia visszatérő tétele volt, hogy a művelődés feltételeit az állam biztosítja. Ezt hangsúlyozták a politikai dokumentumok, a szónokok, ez volt a kiinduló pontja a cikkek tömegének, sőt még az egyébként mérvadó tanulmányoknak is. Az 1976. évi *közművelődési törvény is ezt deklarálta.*

Az 1972-es közművelődési párthatározatot (a Magyar Szocialista Munkáspárt Központi Bizottságáról van szó) megelőző, kétségtelenül átfogó, áttekintő munka során, negatív tények kerültek a felszínre, *ám a finanszírozás tényleges szisztémájának, mértékének, dinamikájának és szerkezetének szisztematikus, tudományos igényű feldolgozása akkor sem történt meg.*

A tanulmányok, jelentések és dokumentumok elemzéséből kiderült, hogy a művelődési viszonyokat és folyamatokat lényegesen meghatározta a kulturális javakat létrehozó és közvetítő intézményrendszer. A szórványosan rendelkezésre álló adatok és számítások szerint *a kultúrára fordított folyó állami kiadások növekedési üteme mind az első öt éves terv (1950-1954), mind pedig a második három éves terv (1958-1960) időszakában csökkenő tendenciájú.* Viszonylag magas éves növekedések 1950-1952-ben tapasztalhatók, később a kulturális szféra *relatív helyzete* romlott. Erősen érvényesült (minden szólam ellenére) a termelés és művelődés dualisztikus, a művelődésre hátrányos felfogása.

A statisztikák *a szolgáltatásokat a ráfordításokkal mérték.* Az adatokból az derült ki, hogy a tercier ágazatok és a nem anyagi szolgáltatások súlya lényegében véve nem változott az 1960-as években. Ekkor a GDP mind folyó, mind pedig összehasonlító áron évi átlagban lényegesen gyorsabban növekedett, mint a kulturális szolgáltatások terén kalkulált hozzáadott érték. Ez utóbbi növekedése folyó és összehasonlító áron egyaránt alacsonyabb volt a nem anyagi szolgáltatások növekedésénél, messze lemaradt a tudományétól és nem érte el az egészségügyi és szociális kiadások átlagos dinamikáját sem.

Az 1970-1976 közötti időszakban a bruttó nemzeti termelés folyó termelői áron éves átlagban 9,7 százalékkal növekedett. A nem anyagi szolgáltatások növekedése alacsonyabb (9 százalék) volt. Az egészségügyi, szociális és kulturális ráfordítások összevontan magasabb átlagos (9,6 százalék) növekedését döntően ismét a tudományos ráfordítások magyarázták. A kulturális szolgáltatások 9,7 százalékos átlagos növekedési üteme az 1972-es oktatáspolitikai és az 1974-es közművelődési határozattal, pontosabban a IV. öt éves tervbe (1971-1975) „beépített” erőteljesebb infrastruktúra-fejlesztési programmal volt összefüggésben. A folyóáras adatok alapján számított arányok a kulturális szolgáltatások pozíciójának változatlanságát mutatták. Összehasonlító áron a helyzet valamivel jobb volt mind az ütemek,

mind az arányok terén. *A többszörös átszámítások ilyen eredménye azonban csalóka, hiszen az 1976-os árbázis az 1970-es évek elejének viszonylag nagyobb abszolút növekedését értékelte fel.* Az évtized második felében viszont ismét a hosszabb időszak átlagához való közeledés tendenciája volt érzékelhető.

1960-1980 között a költségvetés bruttó közművelődési kiadásai 7,3 szorosára, éves átlagban 10,4 százalékkal növekedtek. A növekedés rendkívül hullámzó volt, különösen az 1960-as években. Ám ekkor még voltak nagy megugrások is, az 1970-es évek elejétől kisebb a szórás, az éves ütemek egyre inkább az átlag körül rendeződtek, *s 1980-hoz közeledve csökkenő ütemű növekedést regisztráltam.* A részletes számítások azt mutatták, hogy a tanácsi kiadások valamelyest gyorsabban, a központi költségvetési kiadások lassabban növekedtek az átlagnál. A tanácsi kiadások átlag körüli szórása nagyobb, a központi költségvetés kiadásainak növekedési üteme az 1970-es években határozottabban és csökkenő ütemben rendeződött az átlag köré. Mindez azt is jelenti, hogy a közművelődésre fordított bruttó költségvetési kiadásokat 1960-ban 70, illetve 30 százalékban fedezte a központi költségvetés és a tanácsok; ez az arány 1980-ra (kerekítve) 66-34 százalékra módosult.

Ha a közművelődés állami finanszírozásáról beszélnek, rendszerint a fenti adatokat szokták idézni. *A valóságos helyzet azonban ennél bonyolultabb.* A központi költségvetés ugyanis a „vállalatok, szövetkezetek támogatása” rovatról támogatta a kulturális vállalatokat. Ez a bruttó támogatás éves átlagban 23,8 százalékkal; 1975-ig határozottan növekvő ütemben, ezt követően jóval mérsékeltebben változott. E vállalatok azonban 1970-től adót fizettek; ennek növekedési üteme évi átlagban 12,6 százalék volt, *tehát a kulturális vállalatok nettó állami támogatása rendkívül nagy szóródással, az 1970-es évek második felében határozottan csökkenő ütemmel, évi átlagban 15,8 százalék volt.*

A vizsgált két évtized *alatt a közművelődésnek a népgazdaságon belüli relatív helyzete alig változott.* A költségvetés bruttó közművelődési kiadásai a különböző számítások szerint a bruttó nemzeti termelés 0,2-0,3 százaléka között mozogtak 1960-1980 között. A lakossági kiadásokat is magukban foglaló összes nettó közművelődési kiadások a bruttó nemzeti termelés egy százalékát csak 1969-ben érték el, illetve haladták

meg. A nemzeti jövedelemből a költségvetési bruttó közművelődési kiadások szintén egy százalék körül mozogtak, emelkedő alaptendenciával. A nemzeti jövedelemből a lakossági kiadásokat is magában foglaló összes nettó közművelődési kiadás 2,25 százalékról változott 3,12 százalékra. *Noha az arányokban pozitív tendencia is látszik, ezek nem nagyságrendi vagy számottevő változások, hiszen nem kis mértékben a nemzetgazdasági viszonyítási alapok számítási tartalmának változásaira vezethetők vissza.*

A szocializmusban az ideológiai állítás az volt, hogy a kultúrára fordított állami kiadások reál értékben nőnek és a kultúra finanszírozása döntően állami feladat. Empirikus bázison mindkét állítást megcáfoltam; hosszabb időszak szisztematikus elemzésével.

A vizsgált időszakban a növekedés egyáltalán nem volt egyenletes. A megugrások szorosan kapcsolódtak a politikai határozatokhoz, majd nagyon gyorsan igazodtak a csökkenő ütemű trendhez. Ez egyébként az arányok vizsgálatából is egyértelműen kiderült. A kulturális szolgáltatások pozíciója a bruttó nemzeti termelésen, a nem anyagi szolgáltatásokon, a GDP-n belül egyaránt romlott (összehasonlítva áron valamelyest nagyobb mértékben, mint folyó áron), miközben a nem anyagi szolgáltatások egészének pozíciója valamelyest javult. Részletesen vizsgáltam, hogy mi jellemezte a szűkebb kulturális szféra finanszírozását a források és a felhasználás főbb szakágazatai szerint; hogyan jelent meg mindez az állami költségvetéshez és a nemzeti jövedelemhez viszonyítva? A közösségi ráfordítások növekedési ütemei szeszélyességet mutattak, s az 1970-es években a csökkenő ütemű növekedési tendencia rajzolódott ki. A lakossági ráfordítások növekedési üteme is szóródott, kiugrások az 1960-as évek közepétől, a televíziózás általánossá válásától voltak, s az 1970-es évektől egy, az időszak egészére jellemző átlagos növekedés körüli tendencia alakult ki. A közösség (központi költségvetés, tanácsi költségvetés, tömegszervezetek, vállalatok) folyó közművelődési kiadásai (hangsúlyozom: beruházás nélkül!) 1960-ban az összes közművelődési ráfordítás 17,3 százalékát adták, tehát 82,7 százalékot a lakosság fedezett. Átmeneti ingadozásokkal a lakossági tehervállalás aránya nőtt, egészen 1967-ig (88,3 százalék), ezt követően ingadozásokkal bár, de „beállt” a közösség és lakosság közötti 25-75 százalékos arány. Tehát: a közművelődési intézményeknek, a művelődés folyó fedezetének 75 százalékát közvetlenül a lakosság fedezte. (Miközben ez a bérekben „nem volt benne”, s a szocialista állami elvek szerint ez az állam feladata lett volna.)

1970-től a lakosság kulturális kiadásainak számbavételi tartalma bővült. Noha korábban is voltak ilyen kiadásai, az adatgyűjtők csak ekkortól regisztrálták a hangszerek és a fotózás, valamint a kulturális felszerelések javításának költségeit. A közösség és lakosság közötti arányok terén az 1970-es 20,3-79,7 százalékról átmeneti ingadozásokkal a 25,5-74,5 százalékos ingadozásokhoz jutottunk el. *E mögött a rádió, a televízió, a távirati iroda fejlődése állt; tehát: miközben a művelődés közösségi finanszírozásának makrogazdasági pozíciói nem változtak, az új intézmények az inflációt alig meghaladó támogatás-növekedésből egyre tetemesebb részt kötöttek le. Tehát a „régik” intézményeknek nem csupán a relatív, de az abszolút gazdasági helyzete is romlott, miközben funkciójuk megmaradt. Ez a művelődés közösségi finanszírozásának egyik alapvető, s az akkori hatóságok által legkevésbé megértett ellentmondása.*

Az 1980-as évek közepéig elemzett statisztikai tendenciákból az alábbi összefoglaló következtetések adódtak:

- A kulturális beruházások döntően rekonstrukciós vagy pótló jellegűek voltak. Az elmaradt beruházások miatt hatalmas szükségletek kumulálódtak. A megyék közötti ellátási különbségek csökkentek ugyan, de a megyéken (ill. régiókon) belüli egyenlőtlenségek nőttek.
- A művészeti infrastruktúra (szükségletekhez és a nemzetközi mércéhez viszonyított) elmaradottsága a kínálat minőségének romlását okozta.
- A lakosság művelődési szokásai lakóhelyileg, tehát infrastrukturálisan meghatározottakká váltak.
- Az intézmények és tevékenységek folyó finanszírozásában a kulturális szféra relatív helyzete nem változott; nem nőtt részaránya a nemzeti jövedelem felhasználásán vagy a költségvetésen belül. A folyó ráfordítások növekedési üteme az 1970-es közepétől már nem ellensúlyozta az inflációt. A ráfordítások abszolút növekménye az időszak egészében döntően a belépő új intézmények költségeit és a régiek új funkcióit fedezte. Tehát a „régik” intézmények és tevékenységek relatív helyzete nem javult, ill. fokozatosan romlott.
- Az állami és lakossági finanszírozásban jelentős volt a szerkezeti átrendeződés: a tömegkommunikáció és az elektromosságon alapuló kultúráközvetítés szerepe nőtt, a hagyományos formák relatíve háttérbe szorultak, következésképpen egyre nagyobb pénzügyi nehézségekkel küszködtek.

- A kulturális szféra alapvető gazdasági gondjainak felvetése, a társadalmi fejlődés gazdaságcentrikus pályájának megkérdőjelezése alapvetően megmaradt a kulturális, illetve ideológiai szférában. A kulturális ágazatok gazdasági fejlesztése nem vált a gazdasági stratégia részévé.

Az 1990-es évekre ilyen átfogó elemzés nem készült. Statisztikai bázison, az előző időszakokkal összehasonlítható módon nem is készülhetett, mert a *tulajdonosi és a „ki – hogyan – mit finanszíroz” szerkezeti változások igen lényegesek voltak*, hiszen az egész rendszer megváltozott; kialakult a négy szektoros gazdaság. Ám a különböző elemzésekből *egy meglepően kemény történelmi arány derült ki: az állami 25-27% és a nem állami (piaci, nonprofit, háztartási) 75-73% közötti megoszlás*. A továbbiakban nem az empirikus, statisztika tendenciákat, hanem a keret, a szerkezet megváltozását mutattam be. A szakirodalomban ugyancsak új a mai magyar kultúra finanszírozási szisztéma (*kik, hogyan és mit finanszíroznak*) sémáinak kidolgozása. A dolgozatban szintén újszerű a négy szektoros gazdaság sémájának bemutatása; a civil szféra és a nonprofit szektor fogalmi kapcsolatainak elemzése. A közvetett és rejtett finanszírozás és a jogszabályok gazdasági szemszögű, gyakorlati kiindulású, kritikai elemzése a mai vitákhoz való hozzászólás.

A negyedik fejezet tartalma a művelődési otthonok komplex elemzése, döntően az 1945-1985 közötti időszakban, kitekintéssel. Művelődéspolitikai dokumentumokra, minisztériumi iratokra, népművelési és szociológiai szakirodalomra, beszámolókra és statisztikákra támaszkodva, nagy forrásanyagot feldolgozva mutattam be a közművelődés e fontos intézmény-rendszerének jellemzőit. Egyrészt a közösség, művelődési otthon politika; másrészt a pénzek, szabályozók, feszültségek dimenzióban végeztem empirikus bázisú elemzéseket.

1948 után, a hatalmi-, tulajdon- és társadalmi-gazdasági viszonyok megváltozásával, az érdekvényesítés korábbi, differenciált szervezeti helyett, létrejött a hatalmi érdek uralmának irányítható intézményrendszere. A közösségi művelődés korábbi intézményei két menetben tűntek el. A hatalmi és tulajdonviszonyok megváltozásával megszűnt az eredeti fenntartó, működtető és ugyanakkor a lakosság területi mobilitásának elkezdődésével megszűnt a keresletet támogató hagyományos közösség. A népművelés államosításával és tervutasításos irányítási szisztémájának kiépítésével felszámolták a korábbi

intézményeket, „struktúrákat”. A közösségi művelődés új intézményeként létrehozott *művelődési otthon hálózat a politikai szabályozás kiterjesztésének egyik eszköze lett, kettős funkcióval*. Egyrészt a helyi társadalmi, gazdasági feladatokra aktualizált politikai *agitáció és propaganda intézménye*; másrészt a kulturális forradalom letéteményeseként az autonóm kultúra specializált intézményeit pótló *szolgáltató központ*. *Az intézményt pótló funkció és az agitációs-propaganda funkció koncepcionálisan és szervezési módszerekben is nehezen volt összeegyeztethető*. A feszültségek különösen akkor váltak szembetűnővé, amikor az intézmények helyi jellege, közösségi művelődési, társadalmi nyilvánosságot szolgáló funkciója is megfogalmazódott. Ezt a munkaszervezési feszültséget növelte az, hogy *a művelődési otthon mint eleve „átpolitizált” intézmény jött létre*. Az ebből fakadó bizalmatlansági légkör az elszámolható, megmérhető, a központilag előírt irányelvek alapján lebontható tevékenységeknek kedvezett.

A változásokat a külső lehetőségek és kihívások, ill. a hálózat belső ellentmondásai egyaránt érlelték. A fokozódó keresleti válság, az önálló arculatú kulturális tevékenységek iránti igény, az ifjúsági kortárs csoportok elemi erővel megnyilvánuló „helykeresése” (összességében a differenciált kulturális igények) miatt megjelent *a harmadik funkció*: a közösségszervezési, helyi közösségteremtési feladat. Az 1960-as évek végén hivatalosan és formálisan is sor került a tabula rasara: mérce állításával megmérte az eddigi ad hoc és extenzív fejlesztési politika.

A korszerűsítést célzó irányítási intézkedések azért sem tudták a hatókör bővülését elősegíteni, mert a népművelői magatartás változását a beidegződöttségek és strukturális kötöttségek mellett a pénzügyi lehetőségek és mechanizmus is behatárolták. *Az aufklerizmus finanszírozása ráhagyatott a felvilágosítandókra, miközben a szabályozási mechanizmus sokszor még az így begyűlt fedezet felhasználását is gátolta*. A művelődési otthonokat érintő ideológiai és szakmai irányítási dimenzióval nemcsak a gazdasági *dimenzió* nem harmonizált, hanem a szabályozási *eszközrendszer* is ellentmondásos volt. Mindez felerősítette az amúgy is meglévő keresleti-kínálati válságot, nem lévén tartalék a változó szükségletekhez való alkalmazkodáshoz, miközben az erőforrásokat felemészítő kínálat sem kelt el. Ha mindezt a területileg jellemezhető intézményi

ellátási hiányokkal és a centralizációs-koncentrációs tendenciákkal együtt nézzük, akkor világosan előttünk áll, hogy a hiány e területen sem skalárisan, hanem vektorálisan leírható jelenség volt, s a „slack” (felesleg, tartalék) és a hiány egyszerre vált érzékelhetővé. Ezek a zavarok még az egyébként jól működő intézményekben is *kapkodáshoz vezettek*.

Mindezek ellenére azonban nemcsak az irányítási, változtatási törekvések segítették megélni a művelődési otthonokat. Ugyanis egyrészt a vállalatok adták a támogatást, mert ezzel a politikai irányítás által rájuk rótt közművelődési penzumot letudhatták, s a látogatói kereslet egy részét is mintegy automatikusan biztosították. Másrészt a lakosság egy részének ténylegesen is szüksége volt a művelődési otthonok kínálatának egy részére! Kellott a művelődési otthon mint pót intézmény és egyre inkább mint hely, ahol a látens közösség találkozhat önmagával. A nagy területi-társadalmi átrendeződési hullámok lecsendesedésével az új (és régi) lakók a társadalomhoz kötő kapcsolatokat a művelődési otthonokon keresztül is keresték. A helyi társadalom bonyolulttá válása, a hiánygazdaság és az információözönben való eligazodási nehézség együttesen motiválta, világra szólította a művelődési otthonok negyedik, információs központ funkcióját. Az előzőekben vázolt keretek között, az úgynevezett tartalmi, szakmai viták e négy funkció kimondott vagy kimondatlan értelmezései, összekeverései és szétválasztásai körül folytak. A művelődési otthonok egy részének továbbra is funkciója volt a „pótlás” (kiállítás és színház, ünnepség és koncert stb.), miközben ehhez társult a hiánypótló szolgáltatási és információs funkció, amely egyre inkább a helyi társadalmat szervező-fejlesztő, kulturális érdekközvetítő funkcióvá vált.

A fejezet (a szakirodalomban először) tartalmazza a folyó finanszírozási tendenciák és a beruházási adatok részletes, idősoros elemzését az 1980-as évek közepéig. A napjainkig terjedő vázlatos kitekintésben hipotézisként fogalmazom meg azt, hogy a közművelődés intézményrendszere a rendszerváltás előkészítésének, a civil szféra és a nonprofit szektor kialakulásának színhelye volt. Vázlatosan áttekintettem továbbá a ma belátható új közművelődési lehetőségeket is.

A disszertáció ötödik fejezetében összefoglalom a feltártakat és témakörönként kutatási feladatokat vázolok.

d) A szerzőnek az értekezés tárgyából megjelent publikációi

Dr. Koncz Gábor: Autobiográfia (1974–2004)

I. Kötetek, önálló kiadványok

[1980/a]: Művelődésgazdaságtan és a kulturális szféra távlati tervezése. Bp., Kulturális Minisztérium Tudományos Koordinációs Bizottság, 74 old.

[1980/b]: ~, Káposztás Ferenc, Monigl István, Szepesi György: Életszínvonal és foglalkoztatás. Tananyag a speciális kollégiumok hallgatói részére. (szerk.: Monigl István) II. kötet. Bp., MSZMP Budapesti Bizottsága Oktatási Igazgatóság, 289 old.

[1981]: A művelődésgazdaságtan szakirodalma. Bp., Statisztikai Kiadó Vállalat, 108 old.

[1983]: ~, Bali Gellért, Káposztás Ferenc, Monigl István, Szepesi György: Életszínvonal és életszínvonalpolitika (1950-1980) Speciális Kollégium hallgatói részére. Bp., MSZMP Budapesti Bizottság Oktatási Igazgatósága Gazdaságpolitikai Tanszék. (szerk.: Monigl István) II/1. kötet 173 old., II/1-2. kötet 321 old. + táblázatok

[1984]: ~, Káposztás Ferenc, Monigl István: A kulturális szféra tervezése. Bp., Tankönyvkiadó, 206 old.

II. Idegen nyelvű publikációk

[1974]: The Scope of Culture and Some Special Economic Aspects of Cultural Life in Hungary. (*A kultúra fogalma és a magyar kulturális élet néhány közgazdasági kérdése.*) In: Kultúra, Belgrád, angol nyelvű különszám, 55-60. old.

[1977]: Financial support for the creative arts in Hungary (*Az alkotóművészet gazdasági támogatása Magyarországon.*) In: Support for the creative arts. The examples of Poland and Hungary. Paris, UNESCO, Cultural Development, Documentary Dossier. UNESCO Vol. 11-12. cc. 77/WS/34., 37-81. old.

[1978/a]: Predmet o základné otázky ekonomiky asvety. Niektasé vyskumny ekonomiky asvety v MLR (*A művelődéskutatások néhány eredménye*) In: Ekonomiky kultúry (Ed. Oskar Novotny), Bratislava, Vyskumný Ústav Kultúry v Bratislave, 153-168. old.

[1978/b]: Was ist Kulturökonomie? (*Mi a művelődésgazdaságtan?*) In: Zur Entwicklung der Kulturökonomie in der sozialistischen Gesellschaft. Berlin, Akademie für Weiterbildung beim Ministerium für Kultur. 19-42. old.

[1979]: Perspektíve plánovanie kultúry (*A kultúra távlati tervezése.*) In: Kašjak, M; Novotny, O. (szerk.) Teoretické a metodologické problémy ekonomiky a riadenia kultúry. Bratislava, Výskumný Ústav Kultúry, 26-41. old.

[1980]: *An attempt at the economic analysis of musical culture in Hungary (Kísérlet a magyar zenekultúra közgazdasági vizsgálatára.)* Párizs, UNESCO, Division for Cultural Development, 95 old.

[1981]: Problems of Cultural Planning (*A kulturális tervezés problémái.*) Párizs, UNESCO, Division for Cultural Development, 104 old.

[1982]: *Ekonomika Kultúry. (A művelődésgazdaságtan szakirodalma.)* Prehľad odbornej literatúry. Kultúra v zahraničí, Bratislava, Výskumný Ústav Kultúry v Bratislave, 173 old.

[1985]: Coordinating education policies and plans with those for culture and communication within the framework of long-term economic and social policies. With a selected annotated international bibliography. (*Az oktatási, kulturális, kommunikációs politika és tervezés koordinálása a hosszú távú gazdasági és társadalmi politikák keretében. Válogatott, annotált nemzetközi bibliográfiával.*) Paris, UNESCO, Division of Educational Policy and Planning, 46 + 69 old.

[1986/a]: ~, Illés Iván: A critical analysis of the notion of planning, with particular reference to the Hungarian experience. A case study prepared at the request of the UNESCO Division of Philosophy and Human Sciences. (*Kritikai elemzés a tervezés értelmezéséről, különös tekintettel a magyarországi tapasztalatokra.*) Paris, UNESCO, Division for the study of Development; Report/Studies, STY. 38, 61 old.

[1986/b]: Unesco's action in the field of cultural planning. A synthesis of the work carried out within Unesco's programme since the end of 1960's... (*Az Unesco tevékenysége a kulturális tervezés terén, az 1960-as évek végétől*) Paris, UNESCO, Section for Cultural Policies and Studies on Cultural Development. Report/Studies, CC/CSP/CP02, 92 old.

[1988] ~, Inkei Péter, Pócze Gábor: The diversification of the education field in Hungary. (*Az oktatás diverzifikálódása Magyarországon.*) Paris, UNESCO, International Institute for Educational Planning, 61 old.

[1995]: Cultural Centres in Hungary. (*Kulturális központok Magyarországon.*)
In: Cultural Centres in Central and Eastern Europe. Culturelnik, special issue.
Zagreb, IRMO, 97-104. old.

III. Tanulmányok, cikkek

[1974/a]: Jövőkutatás és távlati tervezés. Szakdolgozat. Bp., Marx Károly
Közgazdaságtudományi Egyetem, Népgazdasági Tervező-elemző Szak,
Elméleti – Gazdaságpolitikai Szakágazat. (Kézirat), 81 old.

[1974/b]: A közművelődés közgazdasági kérdései. Kutatási terv. Bp.,
Népművelési Intézet, (Sokszorosítás), 17 old.

[1975/a]: Köll-e más az embernek? (A budapesti művelődési otthonok és
klubok 1975. márciusi vizsgálatáról.) In: Kritika 7. szám, 17-18. old.

[1975/b]: Pillanatfelvétel: budapesti művelődési otthonok és klubok 1975.
március 1-4. In: Kultúra és Közösség, 1975. 1. sz. 33-48. old.

[1975/c]: Kirajzás. (Budapesti művelődési otthonok vizsgálata.) In: Kultúra és
Közösség, 2-3. szám, 20-44. old.

[1975/cs]: Kultúrpolitika és a kultúra finanszírozása Jugoszláviában. In: Kultúra
és Közösség, 1. szám, 112-126. old.

[1976/a]: ~, Andrassy Mária: Budapesti művelődési otthonok 1975. In:
Népművelés, 1976. 7. szám, 12-15. old., 1976. 8. szám, 8-10. old., 1976. 10.
szám, 10-11. old., 1976. 11.szám 8-10. old.

[1976/b]: A jövőkutatás és társadalmi tervezés összefüggései a közművelődés
irányításával. Egyetemi doktori disszertáció. Bp., Marx Károly
Közgazdaságtudományi Egyetem, Népgazdasági Tervezési Tanszék, 250 old.

[1976/c]: A komplex kultúrakutatás finn modellje. In: Kultúra és Közösség, 3.
szám, 111-119. old.

[1977/a] ~, Vitányi Iván, B. Vörös Gizella, Andrassy Mária, Sági Mária: A
tudományos kutatások eredményeiből leszűrhető tapasztalatok a kultúra távlati
fejlesztési tervének kidolgozásához. Bp., Népművelési Intézet (Sokszorosítás),
191 old.

[1977/b]: Mi a művelődésgazdaságtan? A gazdasági és kulturális fejlesztés
összefüggéseinek vizsgálatáról. In: Kultúra és Közösség, 3. szám, 16-34. old.

[1978]: Jegyzetek az életmód prognosztizálás lehetőségeiről. In: Kultúra és
Közösség, 4. szám, 23-48. old.

[1979/a]: Művelődésgazdaságtani kutatások Magyarországon a kulturális szféra tervezése szolgálatában. In: Kuti Éva: Néhány európai tőkés ország kulturális ráfordítás - és eredmény adatainak nemzetközi összehasonlítása. Függelék. Bp., Népművelési Intézet, 157-197. old.

[1979/b]: Kutatási kérdések és a tervezés. In: Kultúra és Közösség, 2-3 szám, 20-31. old.

[1979/c]: ~, Kuti Éva, Marschall Miklós: A szabadidő rétegek szerinti differenciált felhasználásának várható alakulása, a művelődési tevékenységek a szabadidőn belül. (Sokszorosítás), Bp., Népművelési Intézet, 83 old.

[1979/cs]: ~, Monigl István: A kultúra távlati tervezése. In: Társadalmi szemle. 2. szám, 36-44. old.

[1980/a] ~, Kuti Éva, Marschall Miklós: A közösségi jellegű művelődési tevékenységek alakulása. A művelődési mozgalmak. Az otthon kereteiben folytatott művelődési tevékenységek alakulása. (Sokszorosítás), Bp., Népművelési Intézet, 31 old.

[1980/b] ~, Kuti Éva, Marschall Miklós: A népesség és a foglalkoztatás jellemző strukturális változásai. Az életszínvonal növekedésének és az életmód változásának hatása a kulturális szükségletekre. (Sokszorosítás), Bp., Népművelési Intézet, 31 old.

[1980/c] ~, Inkei Péter, Kozma Tamás, Mihály Ottó: A közoktatás jövőben kívánatos modellje és lehetséges hosszú távú fejlesztési stratégiái Magyarországon. Részanyag az Országos Tervhivatal prognózis-programjához. (Kézirat), Bp., Országos Tervhivatal, 102 old.

[1980/cs]: *Mi a művelődésgazdaságtan?* In: Szocialista közművelődés. Szöveggyűjtemény. Bp., Kossuth, 1140-1166. old.

[1981]: Nemzetközi tapasztalatok az oktatás- művelődéstervezés területén. Előadás a Művelődéstudományi Nyári Egyetemen, Szeged, Művelődéstudományi Gazdaság és Kultúra. Tudományos Ismeretterjesztő Társulat, Szeged, 158-184. old.

[1982/a]: Művelődésgazdaságtan és a kulturális szféra tervezése. Jelentés a kutatássorozat 1978–1980 közötti szakaszáról. In: Tanulmányok a közművelődés helyzete és fejlődésének távlati címmel kutatási főirány 1978–1980. évi vizsgálatairól. Bp., Művelődéskutató Intézet, 7–53. old.

[1982/b]: A magyar zenekultúra statisztikai elemzése, 1960-1980. In: Kultúra és Közösség, 1-2 szám, 96-114. old.

- [1982/c]: ~, Deme Tamás, Mihály Ottó: A kulturális szükségletek perspektivikus alakulása. Neveléstudomány és Iskolakutatás, I. évf. 2. szám, 5-49. old.
- [1983/a]: A kulturális szükségletek perspektivikus alakulása In: Prognosztika, 1-2. szám, 38-42. old.
- [1983/b]: A művelődés népgazdasági tervezése (Jegyzet) Bp., MSZMP Politikai Főiskola, Művelődéspolitikai Tanszék, 40 old.
- [1984/a]: Színház - hátrányos helyzetben. Statisztikai-gazdasági elemzés 1978-1982. I. rész In: Színház, 5. szám, 39-46. old.; II. rész In: színház, 6. szám, 39-46. old.
- [1984/b]: Művelődési otthoni politológia. In: Beke Pál (szerk.): Tallózó. Válogatás az Alföld közösségi művelődési vitájából. Bp., Múzsák Közművelődési Kiadó, 100-112. old.
- [1985/a] ~, Inkei Péter, Pöcze Gábor: Az oktatás diverzifikációja Magyarországon. Bp., Országos Pedagógiai Intézet, 44 old.
- [1985/b]: A közművelődés jövőjéről. Kritikus kérdések és a cselekvés lehetőségei. In: Ifjúsági Szemle, 6. szám, 14-24. old.
- [1985/c]: Módszertani szempontok „A Művelődés Háza, Sárospatak” tevékenységének tervezéséhez. In: Kultúra és Közösség, 1. szám, 36-54. old.
- [1985/d]: ~, Hörcsik Richárd: Sárospatak a magyar művelődésben I. rész In: Kultúra és Közösség, 2. szám, 103-113. old., II. rész In: Kultúra és Közösség, 3. szám, 20-53. old.
- [1985/e]: A kulturális szféra szerepe a társadalmi újratermelésben – lehetőségek, kihívások és követelmények. In: A III. magyar jövőkutató konferencia előadásai. Bp., MTA Jövőkutató Bizottság, Szervezési és Vezetési Tudományos Társaság, I. kötet, 213-219. old.
- [1985/f]: ~, Beke Pál: Művelődési otthonok: gondok, lehetőségek. In: Magyar Építőművészet, 4. szám, A művelődés háza. 14-15. old.
- [1986/a]: A művelődési viszonyok gazdasági összefüggései. Áttekintés a hazai művelődésgazdaságtani kutatásokról. In: Gazdaság és Társadalom a nyolcvanas években Magyarországon II. kötet, (szerk: Gidai Erzsébet), Bp., MSZMP KB Társadalomtudományi Intézete, 247-269. old.

[1986/b]: A művelődésgazdaságtan aktuális kérdései Magyarországon és az információgazdaságtan kidolgozásának szükségessége. In: Szabó József (szerk.): Tanulmányok az információgazdaságtanról. Bp., OMIKK KSH, 139-149. old.

[1987]: Innováció és gazdálkodás a közművelődésben. In: Besenyi Sándor (szerk.): Művelődés és innováció. Szegedi Nyári Egyetem. Művelődéstudomány. 16. Tudományos Ismeretterjesztő Társulat, Szeged, 141-156. old.

[1989/a]: ~, Kuti Éva, Lovas Tünde, Fodor Péter, Hidy Péter: A kultúra és a kulturális fejlődés feltételeinek hosszútávú elgondolásai. Láttelet a kultúráról. Szakértői vizsgálatok. Bp., Országos Közművelődési Központ., 44 old.

[1989/b]: A táborigény és a szétfolyó fagyalt esete; avagy: elég-e több pénz a kultúrára? In: Társadalmi Szemle, 12. szám, 22-29. old.

[1995]: ~, Beke Pál, Kovács Flórián, etc.: Ajánlások a községi és kisvárosi településfejlesztési koncepciók készítéséhez. Településfejlesztési füzetek 14. Bp., BM Kiadó, 59 old.

[2000/a]: A művelődés-gazdaságtantól a kultúra-gazdaságtanig. Szubjektív kutatás-történeti és szakirodalmi áttekintés. In: Daubner Katalin, Horváth Sándor, Petró Katalin (szerk.): Kultúra-gazdaságtani tanulmányok. Bp., Aula, 346-361. old.

[2000/b]: Húsz évről harminc percben (A művelődési otthonok szerepe a rendszerváltásban) In: Kenyeres Sándorné (szerk.): Egy emberöltő a közművelődésben az ezredvégen. „Húszévesek a pályán” országos szakmai konferencia (Szolnok, 1999. jún. 2-3) Szolnok, Megyei Művelődési Központ, 19-26. old.

[2001/a]: Sárospataki eu-tópiák. In: Zempléni Múzsza, I. évf. 1. szám, február, 38-45. old.

[2001/b]: Komplex programok tervezése. Két esettanulmány vázlata. 1.) Szatmárcseke: Nemzeti, kulturális turisztikai záradokhely. 2.) Olvasni jó! Rendezvénytanulmányok az „olvasás éve” megszervezéséhez. In: Szín, A Magyar Művelődési Intézet Folyóirata, 6/4. szám, október, 6-11. old.

[2001/c]: Épület és funkció. A Magyar Kultúra Alapítványról, a szinergizmus értelmezésével. In: Szín, A Magyar Művelődési Intézet Folyóirata, 6/5. szám, 16-24. old.

[2002/a]: Művelődési otthonok: komplex elemzés, 1945-1985. Avagy: „...a jó gyakorlat törvényre emelését gyorsítsuk meg...” In: Szín. A Magyar Művelődési Intézet Folyóirata, 7/1-2. szám, február-április, 15-54. old.

[2002/b]: Rendszerváltó közművelődés. In: Új Holnap, Tél, 134-157. old.

[2003/a]: Mit kell tudni a gazdaságról? In: Török József (szerk.): A szükséges tudás. IV. Közművelődési Nyári Egyetem, Szeged, 2002. július 1-5. Szeged, Csongrád Megyei Közművelődési Tanácsadó Központ, 91-96. old.

[2003/b]: Komplex elemzés a művelődési otthonokról 1945-1985 (részlet) In: Beke Pál, Deme Tamás (szerk.): A szabadművelődéstől a közösségi művelődésig tanulmánygyűjtemény. Bp., Széphalom Könyvműhely, 31-102. old. + 383-384. old.

[2004/a]: Mit kínál Magyarország az Európai Uniónak? In: Ágh Attila (szerk.): Magyar hozomány. Magyarország az EU-csatlakozás küszöbén. Bp., BM Kiadó, 195-217. old.

[2004/b]: „... Mélységes mély a nemrég...” Vázlat a kultúra fogalmáról. In: Községi művelődés. A Magyar Művelődési Intézet folyóirata, 9/3. szám, május, 56-71. old.

IV. Recenziók

[1975]: Népesedéspolitika – a világ népességi problémái. (Recenzió) In: Közgazdasági Szemle, 9. szám, 1105-1108. old.

[1976/a]: A „jövősokk” (Recenzió) In: A kívánt jövőtől a lehetséges jövőig. Tanulmányok a jövőkutatók témaköréből. Bp., Gondolat, 260-280. old.

[1976/b]: Infrastruktúra. (Recenzió). In: Valóság, 9. szám, 109-112. old.

[1980]: „Tanuljunk meg élni” – a Faure-jelentés ismertetése. (Recenzió) In: Prognosztika. 1-2. szám, 115-120. old.

[1988]: Életmód: modellek és minták. (Recenzió) In: Janus. V. 2. Tél, 51-62. old.

V. Egyéb írások

[1989]: Az itthonlét törvényéről Szent István ünnepén. In: Sárospatak, Közéleti Újság, szeptember, 1-2. old.

[1997]: Mi az őrzők feladata? In: Kultúránk – Válaszúton. (szerk: Békés Gellért és Deme Tamás) Pannonhalma, Bencés Kiadó, 137-142. old.

[1998/a]: Muhitól az Európai Unióig. Köszöntő a Magyar Kultúra Napján, 1998. jan. 21-én, Budakeszin, a Művelődési Otthonban rendezett ünnepségen. In: Budakeszi Hírmondó, 1. szám 2. old.

[1998/b]: Kihívások és felelősség. In: Hivatás és hitvallás (szerk: Ifj. Fasang Árpád és Fodor András), Bp., Mundus Magyar Egyetemi Kiadó, II. kötet, 822-824. old.

[1999]: Parázs és Idő. A Sárospataki Református Kollégium Alapítvány létrehozásának történelmi körülményei. In: A Sárospataki Református Kollégium Alapítvány első tíz éve, 1989-1998. (szerk: Bolvári-Takács Gábor) Sárospatak, SRKA, 7-15. old.

[2000]: Dr. Koncz Sándor (1913-1983) Életrajzi vázlat és bibliográfia. Bp., (Kézirat), 51 old.

[2001]: Átfordított pecsét. Zágon Bertalan emlékezete (1942. Zombor–2001. Budapest) In: Szín, A Magyar Művelődési Intézet Folyóirata, 6/3. szám, 47-48. old.

[2002/a]: Vitányi Iván köszöntése. Sárospatak, 2001. december. In: Pataki Diák. II. évf. 1. szám, 26-28. old.

[2002/b]: Ebadó. Mit tehet az ember, ha nem menekülhet. Illyés Gyuláról, 2002. október 20.-án. In: Magyar Napló, március, 39-43. old.

[2003]: Megértő felelősség. (Jókai Anna köszöntése.) In: Reformátusok Lapja, XLVII. évf. 51-52. szám. December 21-28., 5. old.

[2004]: „A fehéringes közmagyar”. Kányádi Sándor köszöntése. In: Napút, május, 3-6. old.